

Міністерство освіти і науки України
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
Гомельський державний університет імені Франциска Скорини
Познанський університет імені Адама Міцкевича
Придністровський державний університет імені Т.Г. Шевченка
Брянський державний університет імені акад. І.Г. Петровського
Мезинський національний природний парк
Всеукраїнська екологічна ліга

**ПРИРОДНІ ТА АНТРОПОГЕННО ТРАНСФОРМОВАНІ
ЕКОСИСТЕМИ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ
У ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД**

Матеріали

міжнародної наукової конференції

«Природні та техногеннозмінені екосистеми прикордонних територій
у постчорнобильський період» та

міжнародної науково-практичної студентської конференції

«Структурно-функціональна організація природних і антропогенно трансформованих
екосистем прикордонних територій»

(9-11 жовтня 2014 р., Чернігів, Україна):

збірник статей

Чернігів
Видавець Лозовий В.М.
2014

УРОЧИЩЕ «КРАСНОПЕРІВКА» – ЦІННИЙ ПРИРОДНИЙ МАСИВ НА МЕЖІ ЛІСОСТЕПОВОЇ І СТЕПОВОЇ ЗОН НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ

Давидов Д.А.

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Україна

The geobotanical description of forest vegetation of «Kranoperivka» local reserve (Poltava region, Ukraine) represented by 7 associations of oak, elm-oak, elm, willow and poplar forests is given in this paper. Author has also found there 9 rare plant species so he notices about great botanical value of this reserve situated on the border between forest-steppe and steppe zone of Ukraine.

Детальне вивчення фіторізноманітності прикордонних територій є дуже важливим завданням для з'ясування меж між окремими ботаніко-географічними регіонами. Досить часто подібні межі є вкрай нечіткими (наприклад, між лісовою і лісостеповою та між лісостеповою і степовою зонами на Лівобережжі України), тому ботанічне дослідження розташованих поблизу них природних ландшафтів є вкрай актуальним.

Однією з таких прикордонних територій на межі Лівобережного Лісостепу і Лівобережного Степу України є урочище «Красноперівка», розташоване у долині річки Орчик в околицях міста Карлівки у південно-східній частині Полтавської області. З 1995 р. цей масив, що займає площу 317 га у Карлівському лісництві (квартали 14–23), має статус ландшафтної заказника місцевого значення. Оскільки інформація про фіторізноманітність цієї території у літературі зовсім відсутня, нами було проведено у 2009–2010 рр. її детальне вивчення.

Рослинний покрив урочища «Красноперівка» представлений переважно звичайнодубовими, в'язово-дубовими, в'язовими, біловербовими та білотополевіми лісами, невеликі площі займають також штучні соснові і березові насадження. Звичайнодубові ліси представлені ценозами трьох асоціацій за еколого-фітоценотичною класифікацією. Угруповання асоціації *Quercetum (roboris) aceroso (tatarici)–stellariosum (holosteae)* є найпоширенішими на території масиву, вони займають значні площі на вирівняних та дещо підвищених ділянках лівого берега р. Орчика з дерново-опідзоленими ґрунтами. Їхній деревостан одноярусний, у віці 60–80 років він досягає висоти 12–17 м і має зімкненість крон 0,7–0,8 та продуктивність II–III класів бонітету. Його формує *Quercus robur* L. з незначною участю *Fraxinus excelsior* L., *Ulmus laevis* Pall., *Acer platanoides* L., *A. campestre* L. та *Pyrus communis* L. Підлісок має висоту 3–5 м і зімкненість 0,2–0,3. У ньому зростає *Acer tataricum* L., зрідка також трапляються *Swida sanguinea* (L.) Opiz, *Euonymus europaeus* L., *Crataegus rhipidophylla* Gand. Основу травостою із загальним проективним покриттям 40–60 % складають типові неморальні види: *Stellaria holostea* L., *Aegopodium podagraria* L., *Poa nemoralis* L., *Glechoma hederacea* L., *Geum urbanum* L., *Urtica dioica* L., *Brachypodium sylvaticum* (Huds.) P. Beauv. У невеликій кількості зростають *Alliaria petiolata* (M. Bieb.) Cavara et Grande, *Galium aparine* L., *Polygonatum multiflorum* (L.) All., *Chaerophyllum temulum* L., *Chelidonium majus* L., *Myosotis sparsiflora* Mikan ex Pohl, *Viola hirta* L., *Campanula rapunculoides* L., *Lapsana communis* L. Навесні у таких угрупованнях відмічені рясні синузії ефемероїдів, серед яких переважають *Anemone ranunculoides* L., *Corydalis solida* (L.) Clairv. та *Ranunculus ficaria* L., а на окремих ділянках – також *Tulipa quercetorum* Klokov et Zoz (вид з «Червоної книги України» (Червона..., 2009), далі – ЧКУ), *Scilla siberica* Haw. (регіонально рідкісний вид на території Полтавської області, далі – РР), *Gagea lutea* (L.) Ker Gawl. і *G. minima* (L.) Ker Gawl.

Близькими до охарактеризованих вище за флористичним складом та фітоценотичною структурою є угруповання асоціації *Quercetum (roboris) aceroso (tatarici)–aegopodiosum (podagrariae)*, що на території заказника займають невеликі площі на зниженнях та у заплавної частині долини р. Орчика, безпосередньо межуючи з в'язово-дубовими лісами. У формуванні їхнього травостою дещо більшу роль відіграють види мезогірофільної групи – *Galium aparine*, *Glechoma hederacea*, *Geum urbanum*, *Urtica dioica*. У невеликій кількості тут зростають *Lactuca quercina* L. subsp. *chaixii* (Vill.) Čelak., *Elymus caninus* (L.) L., *Festuca gigantea* (L.) Vill., *Cucubalus baccifer* L., *Aristolochia clematitis* L.

Досить цікавим явищем є наявність на території урочища «Красноперівка» угруповань асоціації *Quercetum (roboris) swidoso (sanguineae)–stellariosum (holosteae)*. У лісостеповій зоні вони є загалом рідкісними, оскільки їх домінант підліску – *Swida sanguinea* – має вузький фітоценотичний оптимум, розташований в умовах субатлантичного клімату у перехідній смузі між термофільними і мезофільними широколистяними лісами (Шеляг-Сосонко, 1977). У Полтавській області такі

угруповання відмічені лише у долинах річок Удаю, Сули та Орчика, тому потребують регіональної охорони. На досліджуваній території вони тісно пов'язані з угрупованнями асоціації *Quercetum (roboris) aceroso (tatarici)–stellariosum (holosteae)*, які заміщують на вирівняних ділянках лівого берега річки із світло-сірими опідзоленими лісовими ґрунтами. Їхній деревостан у віці 70–90 років має зімкненість крон 0,8–0,9, висоту 17–20 м і продуктивність II класу бонітету. Його формує *Quercus robur* з незначною домішкою *Fraxinus excelsior* та *Acer platanoides*. Підлісок висотою 1,5–3 м і зімкненістю 0,2–0,3 утворює *Swida sanguinea* з поодинокую участю *Acer tataricum*, *Euonymus europaeus*, *Rubus caesius* L. У розрідженому травостої (проективне покриття 30–50 %) відзначені *Stellaria holostea*, *Aegopodium podagraria*, *Poa nemoralis*, *Polygonatum multiflorum*, *Scrophularia nodosa* L., *Melandrium album* (Mill.) Garcke, *Torilis japonica* (Houtt) DC., *Ranunculus auricomus* L. тощо.

В'язово-дубові та похідні від них в'язові ліси чисті локально трапляються у прирусловій частині заплави р. Орчика на лучних слабосолонцюватих чорноземовидних ґрунтах. Представлені фітоценозами асоціацій *Ulmeto (laevi)–Quercetum (roboris) stellariosum (holosteae)* (на дещо підвищених ділянках, безпосередньо межуючи з дубовими лісами) і *Ulmum (laevi) glechomosum (hederaceae)*. Їхній деревостан одно- чи двоярусний: у першому ярусі (висота 15–20 м) зростає *Quercus robur* з поодинокую участю *Fraxinus excelsior*, у другому (12–15 м) – *Ulmus laevis* з домішкою *Populus tremula* L. Підлісок малосформований (зімкненість до 0,1), у ньому виявлено *Acer tataricum*, *Swida sanguinea*, *Sambucus nigra* L., *Euonymus europaea*. Травостій розріджений (до 50 % покриття), у ньому відмічені *Glechoma hederacea*, *Stellaria holostea*, *Aegopodium podagraria*, *Poa pratensis* L., *Veronica chamaedrys* L., *Humulus lupulus* L., *Urtica dioica*, *Lysimachia nummularia* L., *Phalacrolooma annuum* (L.) Dumort., *Galium aparine*, *Geum urbanum* тощо. У таких ценозах на правому березі річки локально трапляється *Convallaria majalis* L. (PP).

Вербові ліси на території урочища «Красноперівка» вузькими смугами розташовуються переважно вздовж берегів р. Орчика. Вони представлені угрупованнями асоціації *Salicetum (albae) sparsiberbosum* з розрідженим і малосформованим травостоєм, у складі якого зростають *Equisetum arvense* L., *Poa pratensis*, *Agrostis stolonifera* L., *Juncus effusus* L., *Lysimachia nummularia*, *Myosotis sparsiflora*, *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm., *Teucrium scordium* L., *Ranunculus acris* L., *Veronica longifolia* L. тощо. До складу деревостану цих лісів, окрім *Salix alba* L., нерідко входить *Salix fragilis* L.

Білотополеві ліси незначні площі займають по периферії лісового масиву на зниженнях центральної частини заплави навпроти с. Попівки. Описані угруповання асоціації *Populetum (albae) urticosum (dioicae)* з чистим однарусним деревостаном *Populus alba* L. (зімкненість крон 0,7, вік 70 років і висота близько 20 м), без підліску та з досить сформованим травостоєм (60% покриття), у якому ростуть *Urtica dioica*, *Humulus lupulus*, *Angelica archangelica* L., *Aethusa cynapium* L., *Chelidonium majus*, *Glechoma hederacea*, *Carduus crispus* L., *Chaiturus marrubiastrum* (L.) Rchb.

Штучні насадження *Pinus sylvestris* L., *Betula pendula* Roth і *B. pubescens* Ehrh. виявлені на лівому березі р. Орчика. Вони мають 60–70-річний вік. Їх посадки, очевидно, відбувалися на місці природних соснових лісів на сухих піщаних ґрунтах, які, втім, навіть раніше у зв'язку із специфікою геоморфології долини р. Орчика та слабким розвитком її борової тераси займали обмежені площі. Травостій таких насаджень дуже збіднений, у його складі зростають *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Poa angustifolia* L., *Carex praecox* Schreb., *Stellaria graminea* L., *Agropyrum pectinatum* (M. Bieb.) P. Beauv., *Sedum telephium* L. s.l. тощо.

Серед інших типів угруповань в урочищі «Красноперівка» виявлені остепнені луки та фрагменти піщаних степів, що невеликими ділянками формуються на узліссях (у їхньому складі переважають *Calamagrostis epigeios*, *Elytrigia repens* (L.) Desv. ex Nevski, *Festuca valesiaca* Gaud., *Carex praecox* з участю *Tragopogon ucrainicus* Artemcz. (PP), *Centaurea borysthena* Grun., *Arenaria viscida* Lois., *Psammophiliella muralis* (L.) Ikonn., *Sedum acre* L., *Potentilla argentea* L., *Trifolium arvense* L., *Draba verna* L., *Ranunculus polyanthemus* L., *Gypsophila paniculata* L., *Rumex acetosella* L., *Helichrysum arenarium* (L.) Moench). На узліссях дубових лісів з-поміж інших зростають рідкісні та малопоширені у Полтавській області види: *Gladiolus tenuis* M. Bieb. (ЧКУ), *Serratula coronata* L. (PP), *Centaurea chartolepis* Greuter (= *Chartolepis intermedia* Boiss.; PP), *Galatella biflora* (L.) Nees, *G. linosyris* (L.) Rchb. fil. Крім того, на досліджуваній території відмічені ділянки болотної та прибережно-водної рослинності, поширені вздовж русла та біля невеликих струмків-приток р. Орчика. Вони представлені угрупованнями з домінуванням *Phragmites australis* (L.) Trin. ex Steud. та

Carex riparia Curt., у їх складі відмічені *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M. Bateman et al. (ЧКУ), *Sanguisorba officinalis* L. (PP), *Calystegia sepium* (L.) R. Br., *Lythrum salicaria* L., *L. virgatum* L., *Thalictrum flavum* L., *Achillea salicifolia* Besser, *Caltha palustris* L., *Carex vulpina* L., *C. cespitosa* L., *Cenolophium denudatum* (Hornem.) Tutin, *Silaum silaus* (L.) Schinz. et Thell., *Sium latifolium* L., *Veronica anagallis-aquatica* L., *Lycopus europaeus* L., *Galium uliginosum* L., *Coccyganthe flos-cuculi* (L.) Fourr., *Geranium collinum* Steph. У заплавних озерах та безпосередньо у руслі Орчика відмічені угруповання вищої водної рослинності, сформовані *Lemna minor* L., *Spirodela polyrhiza* (L.) Schneid., *Hydrocharis morsus-ranae* L., *Ceratophyllum demersum* L.

Розподіл основних рослинних угруповань на території заказника показаний на рисунку.

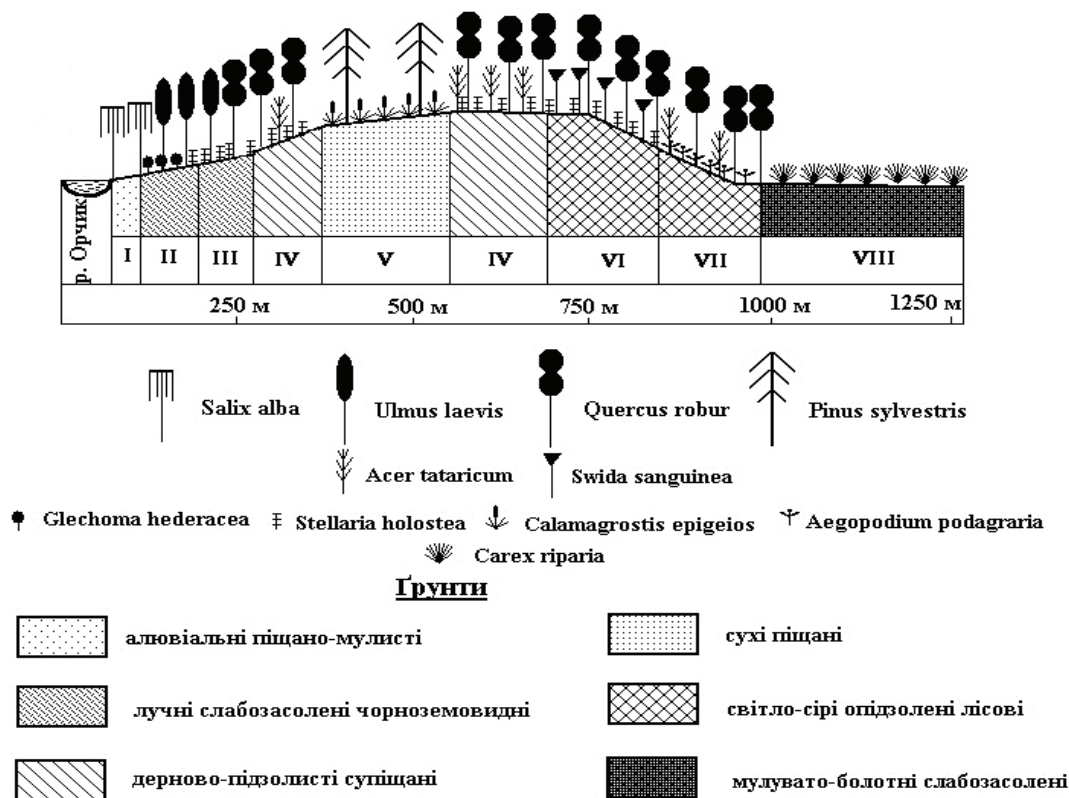

Рис. Еколого-ценотичний профіль рослинності лівого берега р. Орчика в околицях м. Карлівки: I – *Salicetum (albae) sparsiherbosum*; II – *Ulmetum (laevi) glechomosum (hederaceae)*; III – *Ulmeto (laevi)–Quercetum (roboris) stellariosum (holosteae)*; IV – *Quercetum (roboris) aceroso (tatarici)–stellariosum (holosteae)*; V – штучні соснові насадження (*Pinus sylvestris* – *Calamagrostis epigeios*); VI – *Quercetum (roboris) swidoso (sanguineae)–stellariosum (holosteae)*; VII – *Q. aceroso (tatarici)–aegopodiosum (podagrariae)*; VIII – болотні угруповання з домінуванням *Carex riparia*.

Раритетний фітогенофонд дослідженого масиву представлений дев'ятьма видами, серед яких три (*Anacamptis palustris*, *Gladiolus tenuis*, *Tulipa quercetorum*) включено до «Червоної книги України», а шість (*Centaurea chartolepis*, *Convallaria majalis*, *Sanguisorba officinalis*, *Scilla siberica*, *Serratula coronata*, *Tragopogon ucrainicus*) – є регіонально рідкісними на території Полтавської області.

Таким чином, урочище «Красноперівка», у складі якого виявлено сім асоціацій природної лісової рослинності та дев'ять рідкісних видів рослин, є цінним масивом у долині р. Орчика на межі лісостепової та степової зон України.

Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я.П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

Шеляг-Сосонко Ю.Р. Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція / Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наук. думка, 1974. – 240 с.